

УДК 94(477)

Микола Луговий

УКРАЇНСЬКЕ СІЧОВЕ СТІЛЕЦТВО І БЕРЕЖАНЩИНА

У статті аналізується військове становище та бойовий шлях легіону Українських Січових Стрільців на території Бережанського повіту. Відображено перебіг боїв на горі Лисоні, сіл Куропатники та Конюхи.

Ключові слова: легіон Українських Січових Стрільців, Бережанщина, гора Лисоня, Куропатники, Конюхи.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, що упродовж двох останніх десятиліть розвитку української історіографічної науки значна частина досліджень присвячується Українському Січовому Стрілецтву (далі – УСС). За невеликий проміжок часу УСС зуміло сформувати національну ідею та розпочати боротьбу за її втілення. В сучасних умовах стрілецька спадщина викликає значний інтерес українського суспільства, а тому досліджувана тема є актуальною, оскільки висвітлює історичні умови, в яких зароджувалася стрілецька національна ідея.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації проаналізовано історичні реалії, у яких відбувалася битви на горі Лисоні, біля сіл Конюхи та Куропатники Бережанського повіту в роки Першої світової війни.

Основна мета публікації полягає у тому, щоб розкрити бойову діяльність легіону УСС на теренах Бережанщини.

Основу джерельної бази статті складають мемуарні матеріали учасників битв на горі Лисоні, біля сіл Конюхи та Куропатники Бережанського повіту.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями: М. Лазаровичем [4], М. Литвином [5], С. Ріпецьким [7, 8], Б. Гнаткевичем [10].

Початок ХХ ст. став трагічним для українського народу. Розпочалася Перша світова війна, Східний фронт якої проходив, власне, через українські етнічні території. Загалом, населення Галичини пережило масштабну трагедію, спричинену безпосередньо перебігом воєнних дій у цьому краї. Бережанщина не стала винятком у цій трагічній ситуації. На території тогочасного Бережанського повіту (тепер це Бережанський, Козівський та Підгаєцький райони Тернопільської

області – примітка автора) відбулося ряд важливих битв Першої світової війни, які залишили кривавий слід у пам'яті народу.

У другій половині 1916 р. ситуація на фронті для легіону УСС виявилася вкрай важкою. У першій половині червня розпочався наступ російської армії, який увійшов в історію як Брусилівський прорив. В результаті якого Галичина стала ареною запеклих боїв. 11 серпня 1916 р. полк УСС, згідно із наказу командування Південного фронту, залишив лінію річки Стрипи та рушив на нові позиції над Золотою Липою, через села Антонівку, Вівся, Криве, Літятин до села Потутори, біля Бережан [10, с. 59]. Чисельність полку становила 47 старшин і 1685 стрільців, яких очолював підполковник Антін Варивода [5, с. 37].

12 серпня 1916 р. УСС прибули на нове місце дислокації у межиріччі Ценівки та Золотої Липи. Завдання легіону УСС полягало в обороні залізничного шляху Підгайці-Бережани, який на той час мав стратегічне значення. Через відсутність оборонних позицій, УСС довелося їх споруджувати самотужки. На схід від села Потутори розташовувався Другий курінь, а на північ від цього ж населеного пункту – Перший курінь УСС. 13 серпня позиції стрільців виявила ворожа розвідка, а згодом із протилежних пагорбів розпочався обстріл із гармат та кулеметів. Надвечір російські війська, які обійшли стрільців із лівого флангу та тилу, розпочали стрімку атаку. Сотні УСС під командуванням Василя Дідушка змушені були відступити у бік Бережан. Таким чином, російські сили здійснили невеликий прорив стрілецької лінії оборони. У такій загрозливій ситуації одна із сотень Першого куреня продовжувала бій. За цей час підійшли резерви Другого куреня Сеня Горука із Потутор та перегрупувалися стрілецькі сотні, що відступили. Розпочався контрнаступ, в результаті якого УСС відкинули ворога назад та повернулися на втрачені позиції [10, с. 65]. Цей прорив став причиною для звинувачень УСС у зраді тими, хто був противником українського стрілецтва. У серпні 1916 р., під час боїв на горі Лисоні, багато стрільців потрапило у російський полон, серед яких Михайло Матчак, Євген Ясеницький [6, с. 28].

Другий етап кровопролитних боїв розпочинається 2 вересня. “УСС стрільці будуть битись за свою стрілецьку честь та добру славу українського імені!”. Це стало девізом стрільців у цій битві. Наступ на Лисоні розпочали російські війська, метою яких було захоплення узгір'я між річками Ценівкою та Золотою Липою, форсування Золотої Липи і захоплення Бережан [8, с. 113].

Російська 113-а піхотна дивізія розпочала масштабний наступ при активній підтримці артилерії. Невдовзі оборона австрійської армії була прорвана на позиціях 35-го Золочівського полку. За наступом російської піхоти просувалася кавалерія. Таким чином, російські підрозділи захопили позиції у лісі й на пагорбі, на Лисоні [2, с. 142]. Внаслідок цього виникла реальна загроза для полку УСС. Першими у цій ситуації прийняли бій підрозділи Романа Сушка та Андрія Мельника. Однак у нерівному бою сотня Р. Сушка втратила половину особового складу, а її сотник потрапив у полон. Наступного дня на Лисоню підійшли сотні Кучабського, Будзиновського та група Лисняка, які об'єдналися із сотнею А. Мельника і залишками сотні Р. Сушка [5, с. 38]. Ось такий опис цього бою подає сотник Богдан Гнатевич: “...Перед моїми очима була кривава картина, якої я не забуду ніколи! Переді мною малий відтинок окопів. На цьому місці збилося кількадесят стрільців, а кругом них москалі. Між зеленою кущів та звалищами землянок роєм сіріють малі російські кашкети. Наступають завзято, намагаються замкнути перстень, не жаліють життя. Стрільці змагаються на всі боки. Півгодинний завзятий бій віч-у-віч прорідив ряди стрілецтва. Тут і лежать в калюжах крові побиті та важкопоранені. Стогін ранених продирається крізь гамір бою. Немає як і кому їх відси забрати. Багато з них догорає таки на місці, а ці, що не стратили ще всіх сил, шукають захорони під стінами окопів або пнями дерев...” [10, с. 67–68].

Наступного дня, 4 вересня, у бій австрійське командування ввело нові сили – курінь С. Горука та частини австрійської бригади. Бій продовжувався весь день. За цей час Лисоня не один раз переходила із рук в руки. Це призвело до загибелі та захоплення у полон сотень стрільців. У цей день в полон потрапили А. Мельник, Р. Кучабський, І. Андрух та інші [5, с. 39].

У час боїв на Лисоні австрійське командування перекинуло дві дивізії союзних турецьких військ біля села Посухів. 16 вересня оборона турецьких підрозділів не витримала артилерійського обстрілу та штикового бою із російською піхотою. Внаслідок чого російські війська здійснили прорив австрійської лінії оборони та зайшли із флангу та тилу до позицій легіону УСС. Стрілецькі підрозділи здійснили стрімку контратаку, зупинили просування противника та навіть повернули втрачені турецькі траншеї. Однак втримати здобуті позиції не змогли [5, с. 39].

29 вересня розпочався третій етап боїв на Лисоні. Російські війська штурмували позиції австрійської армії упродовж трьох днів. 30 вересня російські війська розбили угорський полк і вийшли у район села Потутори, у якому дислокувався легіон УСС. Стрільці стримували оборону, однак сили були нерівні. Лише командат легіону УСС А. Варивода з групами чотарів Цяпки та Труха зуміли пробитися до Бережан. У тилу залишилася неушкодженою технічна сотня [10, с. 71].

Бої на горі Лисоні стали однією із найбільш трагічних сторінок історії українського стрілецтва, оскільки після цих боїв у лавах УСС залишилося 150 стрільців та 16 старшин, а понад 700 – загинуло та потрапило у полон. Однак, втрати російської армії на Лисоні значно перевищували ці цифри. Саме про події у російському таборі та втрати царської армії на горі Лисоні висвітлює у своїх спогадах колишній поручик російської армії, українець, Іван Кожушко, що командував двома ротами 450-го Зміївського піхотного полку в боях за Лисоню проти легіону УСС на початку вересня 1916 р. Ось як запам'яталися йому бої на Лисоні: "...Страсть тут набитих... Окопів копати не можна було, бо ворог був лише за 60 метрів вище, до того було багато каміння. Дав наказ робити бруствери з убитих... Генерал-лейтенант Савич поклав біля Лисоні 25 тисяч вояків раненими і вбитими". Свій спогад він закінчує такими словами: "Українським Січовим Стрільцям – слава! ", оскільки вже у цей час українці в російській армії знали, що УСС "б'ються з москалями за волю України" [3, с. 3].

Після боїв на Лисоні залишки легіону УСС були відправлені на вишкіл, після якого поповнили свої сотні новобранцями у Розвадові та Верині, після чого він знову вступив у бій 17 лютого 1917 р. біля села Куропатники, яке знаходилося під окупацією російської армії. На той час легіон УСС очолював Франц Кікаль, який у 1914–1916 рр. служив у 24-ому Коломийському піхотному полку австрійської армії, який майже на 80 % складався із українців. Упродовж 17 березня – 1 липня 1917 р. він був командиром легіону УСС. Ф. Кікаль – єдиний командир-іноземцем у легіоні УСС [8, с. 75]. Біля Куропатників позиції противників розташовувалися на відстані 700–800 м через річку Ценівку. У Куропатниках для стрільців полку УСС провели вишкіл із захисту проти нового виду зброї – хімічної. Керівником вишколу був чотар І. Іванець [10, с. 89].

На час боїв біля Куропатників припадає російська революція, яка несла надії для українців, що воювали по обидва боки цього фронту. Власне у Куропатниках стояли по різні боки українські військові як у складі російської армії, так і австрійської армії. Саме цей факт засвідчує найбільшу трагедію Першої світової війни для українського народу. Однак поміж боями над лінією фронту лунали українські пісні, які на той час стала об'єднуючим чинником в умовах війни.

В умовах загрози російського наступу, легіон УСС перекинули із Куропатників до Конюх. На цей час стало зрозумілим, що сподівання на мир виявилися марними, і що війна розгориться знову із новою силою. 29 червня 1917 р. о 5 год. ранку розпочався масштабний наступ російської армії із шквального артилерійського обстрілу із 520 батарей на лінії 30-ти кілометрів від села Бишок – до Зборова. На цей час українські стрільці займали позиції біля так званого "Звіринця", у запасі першої бойової лінії. У цьому місці було вкрай важко тримати оборону, в разі стрімкої атаки російські війська могли зайти в тил українським стрільцям. Внаслідок тривалого гарматного обстрілу позицій легіону УСС укріплення стрільців були зруйновані, а четверту сотню знищено [10, с. 90–91].

Російські війська прорвали лінію оборони 4-ої Фінляндської дивізії і обійшли позиції УСС із тилу. Ситуація погіршувалася неможливістю стрільців вийти із землянок, оскільки вогонь російської батареї скеровувала авіація. 1 липня у ході бою сотні стрільців потрапили у полон разом із пораненим підполковником Ф. Кікалем. Від полону врятувалася половина кулеметної сотні, відділ мінометів, технічна та будівельна сотні. Загалом, чотири сотні стрільців. Ці залишки легіону УСС почали контрнаступ та відкинули російські війська із захоплених позицій [5, с. 48].

Полонені стрільці разом із австрійськими вояками були відправлені до Тернополя. На шляху вони зустріли українізовані частини російської армії під синьо-жовтими прапорами, які прямували на фронт. Через тиждень після подій під Конюхами шість сотень легіону УСС здійснили рейд в напрямку містечка Козова і в результаті дводенних боїв захопили його. Після цього стрільці вирушили у напрямку села Купчинців [5, с. 49].

У боях на Лисоні та біля Куропатників і Конюхів УСС проявили надзвичайну витривалість та мужність. Ось як оцінили стрілецьку звитягу німецькі офіцери, котрі воювали із українцями: "Ми були на французькому фронті. Там були дуже завзяті бої, не менші від сих, але там йшли муж проти мужа, а тут б'ють ся чорти проти чортів. З вами варто до бою" [1, с. 22]. Однак, така висока оцінка здобулася надзвичайно високою ціною: величезні людські втрати убитими, пораненими та полоненими; воювати доводилося проти таких же українців, які воювали у лавах російської армії. Саме у цьому й полягала найбільша трагедія українського народу в період Першої світової війни.

Список використаних джерел

1. Дзіковський В. Коло Потутор. 13.VIII – 30.IX.1916.: Репр. вид. 1917 р. / В. Дзіковський / [Автори передмови Надія Голод, Микола Проців]. – Бережани, 2012. – 36 с.
2. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О. Думін // Дзвін. – 1992. – № 5–6. – С. 131–136.
3. Кожушко І. На Стрипі і Ценівці – з "другого боку" / І. Кожушко // Свобода. – 12 жовтня 1954. – С. 3.
4. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба / М. В. Лазарович. – Тернопіль: Джура, 2005. – 592 с.
5. Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.
6. Навроцький О. Початки УВО у Львові // Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації [Упор. З. Книш]

/ О. Навроцький – Торонто, Б.р.3б. – 288 с. 2: Початки УВО у Галичині. – Торонто, 1963. – 167 с. 7. Ріпецький С. За волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964 / [За ред. С. Ріпецького] / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967. – 610 с. 8. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: “Червона Калина”, 1956. – Режим доступу: <http://www.fineprint.com>. 9. Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: ВАТ ТВПК “Збруч”, 2005. – Т. 2. К-О. – 706 с. 10. Українські січові стрільці. 1914–1920 / [За ред. Б. Гнаткевича та ін.; іл. фформл. І. Іванця]. – Репринт. відтворення з вид 1935 р. – Львів: Слово, 1991. – 160 с.

Николай Луговой

УКРАИНСКОЕ СИЧОВОЕ СТРЕЛЕЦТВО И БЕРЕЖАНЩИНА

В статъе проанализировано тяжелое положение и боевой путь легиона Украинских Сичевих Стрельцов на территории Бережанского уезда. Отображено ход битв на горе Лысоне, деревень Куропатники и Конюхи.

Ключевые слова: легион Украинских Сичевих Стрельцов, Бережанщина, гора Лысоня, Куропатники, Конюхи.

Mykola Lugovyi

UKRAINIAN SICH RIFLEMENS AND BEREZHANY REGION

The article analyzes the difficult military position and battle way of Legion of Ukrainian sich riflemens on the territory of Berezhany district. Highlights movement of battles on the the mountain Lysonia, battles for the villages Kuropatnyky and Koniuchy.

Key words: Legion of Ukrainian Sich Riflemens, Berezhany region, battle on the mountain Lysonia, Kuropatnyky, Koniuchy.